

Massmediernas ansvar för språket

Snickaren och verktygen

Journalisten är en snickare. Hans verktyg och redskap är språket, hans råmaterial är den verklighet — eller överklighet — som han skall presentera och kommentera för läsarna eller lyssnarna.

För att lyckas i sitt arbete måste snickaren ha en gedigen skicklighet att effektivt använda sina verktyg. Men han måste också ha lämpliga verktyg för ändamålet, och verktyg som är i gott skick. Knivar och hyvelblad skall vara vassa, tänger och mejslar skall vara starka och rätt dimensionerade. Slutligen måste han känna sitt råmaterial och veta hur han skall behandla det för att åstadkomma en snygg och funktionell slutprodukt.

Vem som helst kan väl åstadkomma något som vi kan kalla ett bord. Vi får tag på en plankan eller en skiva och några käppar som vi kan spika fast som ben, och vi har ett bord som vi kan lägga saker på och äta vid. Men för oss som saknar yrkeskunskap och varken har ordentliga verktyg eller vetenskap om hur man skaffar fram lämpligt material, blir resultatet knappast någon

större estetisk njutning. Bordet går med säkerhet inte att sälja, och ingen skulle vilja ha det i sitt vardagsrum.

Det var en tid på 1970-talet då det bland både journalister, författare och teaterfolk ansågs att det estetiska var något sekundärt. Huvudsaken var att man skulle få fram budskapet, framför allt det politiska budskapet: gärna skrika ut det högt och onyanserat och dunka in det i huvudet på folk. Att språket var gott, att formuleringarna var eleganta och att texterna och programmen var underhållande och appellerade till folk, det var mindre viktigt.

Men det funkade inte. Utan ett gott och störningsfritt språk, utan eleganta och genomtänkta formuleringar gick budskapet inte hem, och publiken uteblev.

I dag är situationen en annan. Språkfrågor tas allt oftare upp till diskussion på redaktionerna, och en konstruktiv språkriktighets- och språkvårdsdebatt blossar då och då upp i spalterna. Det viktiga blir då att styra in debatten och intresset på de väsentliga frågorna och inte haka upp sig för mycket på petitesser och käpphåstar.

Ansvar för språkutvecklingen

Massmediernas språk är viktigt på två sätt.

För det första skall det stödja förmedlingen av information och åsikter. Det skall vara ett fungerande och levande språk som gör att folk lyssnar och läser, uppfattar det som sägs, blir intresserade av den information som ges. Också här är språkriktigheten en viktig komponent: språkfel och slarvspråk drar uppmärksamheten från innehållet till formen.

För det andra har massmedierna, vare sig de vill det eller inte, ett ansvar för utvecklingen av vårt språk. Den aspekten är särskilt viktig inom ett språkområde som det svenska Finland. För många finlands-svenskar är språket i massmedierna praktiskt taget den enda så att säga offentliga svenska de kommer i kontakt med efter skolan. I de flesta formella sammanhang är språket finska, och svenskan riskerar att reduceras till ett familjärt närspråk.

Den svenske språketaren Karl-Hampus Dahlstedt antar i sin bok *Massmedierna och språket* (1970) att etermedierna inte har någon större inverkan på vuxna människors vardagliga språk. Men etermedierna tillhandahåller samtidigt hela tiden ett mönster för dem som har orsak att ändra eller anpassa sitt språk. Det kan gälla folk som flyttar från landsbygden till storstaden och blir tvungna att överge sin trygga dialekt, det kan gälla invandrare som håller på att lära sig svenska, och det gäller naturligtvis barn och ungdomar vars språk hela tiden är satt i utveckling.

Detta tror jag i hög grad kan tillämpas på förhållandena i Svenskfinland. Det är genom tidningar, radio och TV som vi får tillgång till de svenska uttrycken för det som sker i vår omvärld.

Under förra hälften av vårt århundrade var det teatern — och framför allt Svenska Teatern i Helsingfors — som ansågs mönsterbildande när det gällde vårdat finlands-svenskt talspråk. Det satte sina spår i teaterspråket. På Nicken Rönngrens och Hugo Bergroths tid skapades den språkform som Bengt Ahlfors i slutet av femtiotalet kallade *skillnadskan* (efter Skillnaden vid vilken

Svenska Teatern ligger) — ett konstlat talspråk utan förankring i det finlandssvenska vardagsspråket, föga funktionellt för flertalet teaterpjäser.

I dag är det inte teatern som står för den mönsterbildande rollen. Den rollen har övertagits av radion och televisionen, vare sig rundradion vill det eller inte.

Det betyder inte att man borde skapa en "böleska" som är lika konstlad som skillnadskan, men det lägger ett stort ansvar på radio- och TV-journalisterna. Det finns ingenting som säger att ett naturligt, rikt och levande språk inte samtidigt kan vara korrekt, även om gränserna för vad som är korrekt naturligtvis kan debatteras. Och också om det kan finnas programtyper där det inte ställs absoluta krav på formell korrekthet, är det rimligt att kräva att en journalist som professionell språkbrukare skall behärska språknormen. Det är ju en gammal regel att bara den som verkligen behärskar etikettsnormen kan bryta mot den.

Finskan omkring oss

Vi finlandssvenskar använder vårt modersmål i väldigt varierande grad i vardagslivet. En del verkar i en finsk miljö och använder svenska bara i hemförhållandena, om ens det, medan andra är privilegierade nog att bo i en svensk miljö och använda svenska också i arbetet, i föreningsverksamheten osv.

I huvudstadsregionen, där de flesta finlandssvenska journalister arbetar, är miljön huvudsakligen finsk. Det stora informationsflödet, de stora språkliga vattenmassorna som strömmar ner över oss är finska. Nya begrepp och nya politiska slagord introduceras för oss på finska. Många finlandssvenskar går den enkla vägen och använder de finska orden direkt i sitt talspråk, andra översätter plikttröget, men har ändå de finska uttrycken som utgångspunkt: "Vad var det nu igen språkvårdarna ville att vi ska kalla *tarra* på svenska?"

Vårt modersmål riskerar att reduceras till ett andrahandsspråk, ett språk till vilket man översätter. Ett språk som lever på finskans villkor.

Dubbel fara

Detta att svenskan i Finland i så hög grad blir ett översättningsspråk innebär en tredubbel fara.

För det första leder det till att en mängd av svenskans genuina resurser inte aktiveras, därför att de inte har någon direkt motsvarighet på finska. Svenskan upplevs som fattig och uttryckslös därför att man inte kan uttrycka exakt samma saker på exakt samma sätt som i finskan. Det dynamiska och spontana i språket får ingen chans.

För det andra leder det till en ökande påverkan från finskan på ordförråd, uttryckssätt och strukturer. Vi stöter på allt fler osvenska konstruktioner: genitivuttryck som "televisionens nya användningssätt" och "trafikområdenas maximibehov", tunga verbalsubstantiv som "utförandet av till arbetet hörande uppgifter", participialkonstruktioner som "det i rörelse varande tåget" och nya ordsammansättningar som "skolningstillfälle" i stället för kurs och "taltur" i stället för anförande eller inlägg.

Slutligen leder det till en allmän osäkerhet, till luckor i uttrycksförmågan. När en journalist på tal om uteblivna flygpassage-rare säger att de försummat att "återbeställa" sina bokningar är det inte fråga om inflytande från finskan, utan om ren och skär språklig okunskap (läsaren skulle väl i första hand tro att "återbeställa" betyder bekräfta — eng. reconfirm — men det som avsågs var avbeställa).

Till detta kan naturligtvis sägas att språk alltid utvecklas, att språk alltid har påverkat varandra, att nya ord bildas och gamla faller i glömska. I debatten om finlandssvenskan påpekas det ofta att det finns en mängd översättningslån som kan vara alldeles förträffliga och målande ord. Varför är inte "turplan" lika bra som "reguljärt flyg" och "sammetsfarmare" lika bra som "manchesterjeans"?

Svaret är att frågan är fel ställd. Den bygger på att finlandssvenskan är eller kan få utvecklas till ett språk för sig, oberoende av svenskan i Sverige. Det blir nämligen snabbt fråga om ett kvantitativt snarare än ett kvalitativt problem. Hur bra vissa över-

sättningslån och andra nybildningar än är, finns det en risk för att de blir så många att man inte längre förstår oss i Sverige. Redan nu talar man om att översätta från finlandssvenska till rikssvenska, finska företag frågar efter folk som kan översätta från finska till rikssvenska och många finner vill lära sig rikssvenska därför att det är "riktig" svenska.

Går det riktigt illa kan det hända att den dubbla motivationen för finnarna att lära sig svenska äventyras; den svenska man lär sig för inhemskt bruk blir inte gångbar i Sverige och det övriga Norden.

Nu tror jag att den risken är klart överdriven. Bra svenska är bra svenska, oberoende av om den är finlandssvensk eller rikssvensk. Artikeln av Ivo Holmqvist i detta nummer av Språkbruk vittnar ju också om att många rikssvenskar finner svenskan i våra massmedier helt njutbar.

Men själva måste vi vara på vår vakt. Vad vi än säger så är det ändå mycket vanligare med dålig svenska i Finland än i Sverige, mest kanske i offentliga texter men delvis också i massmedierna. Och med dålig avser jag då inte att den innehåller ett antal i och för sig acceptabla finlandismer, utan att den är stel, torftig, stilistiskt undermålig och svårförståelig och innehåller direkta ord- och språkfel.

Språkvården står här inför ett visst dilemma. Kritiken mot massmediernas språk får inte bli för negativ, för mycket av felfinneri. Direkta språkfel, otympligheter och olämpliga fennicismers och andra finlandismer bör förstås påtalas, men det får inte leda till att journalisterna känner sig alltför fjättrade i sitt språkbruk. "Den instinktiva skapande kraften, språkets ädlaste kraft, får icke genom den hämmas" skrev redan Hugo Bergroth (1917) om sin regel för utmönstring av provinsialismer. De finlandssvenska journalisterna lever under ett starkt språkligt tryck, och det är viktigt att de inte bara kritiserar utan också uppmuntras och stärks i sin språkliga identitet.

Men ansvaret för språket kan ingen journalist frita sig från. Det är i avgörande grad de svenska massmedierna i vårt land som skall uppväga det finska informationsflödet

och ge oss modeller för ett levande, fungerande och genuint språk.

Ett rikt språk

Den svenska språkvården i Finland får inte heller stirra sig blind på frågan om finlandismer och översättningsspråk. Det finns andra viktiga frågor att tänka på.

Det som aldrig kan överbetonas är vikten av ett klart, tydligt och förståeligt språk. Vi skall inte i onödan använda svåra ord och uttryckssätt, och framför allt etermedierna bör se upp med krångliga skriftspråkliga konstruktioner. Men samtidigt får det inte gå som det enligt många kritiker delvis har gått i Sverige, att språket blir alltför utslätat och förenklat (ett påstående som visserligen innehåller ett stort mått av fördom).

Vi skall inte av någon snedvriden hänsyn eller kanske rentav av förakt för läsarnas

och lyssnarnas språkliga förmåga försöka reducera uttrycksmedlen till en tioåringsnivå. Ord och uttryck skall användas för att leva vidare. Massmedierna har vid sidan av skolan en viktig uppfostrande roll också när det gäller att berika folks språk och ordkunskap, med gamla ord lika väl som med nya.

När det är fråga om komplicerade saker är lösningen alltså inte att vi förenklar för mycket. Men vi får naturligtvis inte heller strö omkring oss en massa svåra ord som läsarna och lyssnarna inte kan förväntas känna till. Vi får gärna introducera nya ord, men de skall förklaras — inte överpedagogiskt med pekpinne, utan på ett stimulerande sätt.

Vi kommer än en gång tillbaka till frågan om massmediernas ansvar för läsarnas och lyssnarnas språk, men ur en annan synvinkel.